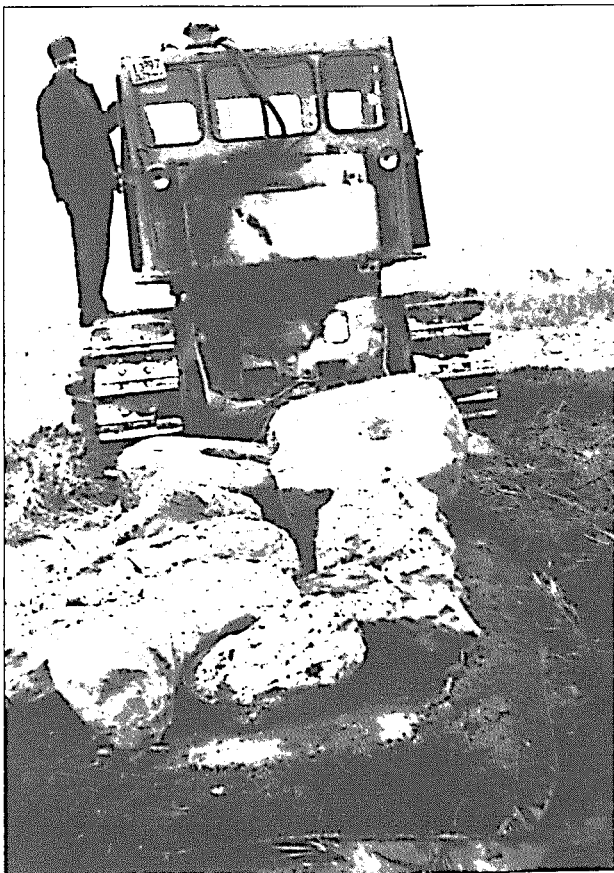

AKMENYS SU SMAILIADUGNIAIS DUBENIMIS

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

IVADAS

Straipsnyje po kelių dešimtmečių pertraukos vėl plačiai nagrinėjama akmenų su smailiadugniais dubenimis, kitaip dar vadinamų aukštaitiškų arba namų aukurų, problematika. Sunku suskaičiuoti, kiek jų jau prarasta XX a. Kita vertus, dėl praradimų antroje to amžiaus pusėje nemaža dalimi kalta paminklosauga, kurios specia-

1 pav. Iš Mančių laukų, Joniškio r., sunaikinti vežami du akmenys su smailiadugniais dubenimis. A. Žalio nuotr., apie 1970–1975 m. (Joniškio istorijos ir kultūros muziejaus fondai).

listai 1977–1987 m. iš istorijos ir kultūros paminklų sąrašo 126 akmenis su smailiadugniais dubenimis (iš 143) išbraukė – dažniausiai kaip „ne archeologijos paminklus“. Šiandien galima tvirtinti, kad rekomendacija juos saugoti muziejuose nepasiteisino. Daug veiksmingiau akmenimis skirtingais metais rūpinosi (abėcėlės tvarka): prof. Vytautas Straizys (Kulioniuose), Antanas Mažylis (Krikliniuose), Egidijus Prascevičius (Kleboniškiuose), tėvas Stanislovas (Paberžėje), Antanas Stapulionis (Pasvalyje), Juozas Čybas (Padubysyje), Juozas Šliavas (Žeimelyje), Jonas Žilevičius (Krekenavoje) ir kiti. Jų rūpesčiu surinktų akmenų skaičius svyruoja nuo keleto iki kelių dešimčių. Akmenims, kurių apsauga nebuvo užtikrinta, atrodo, tai buvo geriausia išeitis: melioracijos, sodybų griovimo, akmenų rinkimo į skaldyklas mastai buvo išties dideli (1 pav.), o tam mažai įtakos turėjo paminklosauga. Pavyzdžiui, dar net 1987 m. MMT žvalgomosios ekspedicijos dalyviai Utenos r. Pašilių akmenį su dubeniu (Av 1739) rugpjūčio 4 d. išgelbėjo likus maždaug valandai iki jo užkasimo (Zabiela, 1987š, p. 32–33).

Žalos, padarytos Lietuvos kultūros paveldui, nesaugant akmenų su smailiadugniais dubenimis, atlyginti neįmanoma. Tačiau ir išlikusiems akmenims apsaugoti paminklosaugos skiriamas dėmesys yra per menkas, o apskaitos ir apsaugos įforminimo tempai yra grėsmingai lėti. Originaliomis senienomis tapusių akmenų su dubenimis pardavimo ir kilnojimo atvejų niekas nekontroliuoja ir nefiksuoja. 1996–2004 m. laikotarpiu į nekilnojamų kultūros vertybių registrą buvo įrašytas vos 21, daugiausia Utenos r., esantis akmuo su smailiadugniu dubeniu. Ir iki šiol nė vienas toks akmuo nėra įregistruotas Vidurio Lietuvoje – regione, kuriam jie labiausiai būdingi.

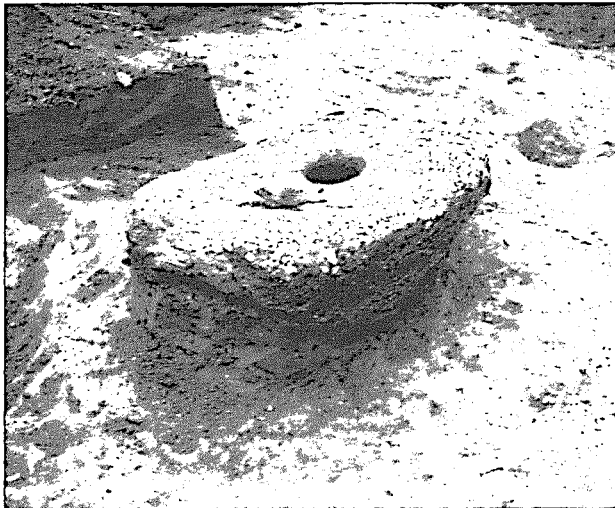
Šis straipsnis remiasi 142 akmenų analize: 76 iš jų buvo autoriaus žvalgyti 1996–2004 m., likusių 66 akmenų aprašymai su nuotraukomis yra saugomi LII (Stapulionis, 1974š; Treškevičius, 1979š). Preliminariais skaičiavimais, tai sudaro ne mažiau kaip ketvirtadalį visų iki šiol Lietuvoje aprašytų, tarp jų ir jau sunaikintų, akmenų. Dar 12 tokių akmenų užfiksuota dabartinėje Latvijos teritorijoje (Urtāns, 1994).

Tyrimams taip pat naudotasi naratyviniais istorijos bei folkloro šaltiniais, daugiausia iš Šiaurės ir Vidurio Lietuvos vietovių. Tarp jų visų pirma paminėtini XVII–XVIII a. jėzuitų misijų aprašymai (Lebedys, 1976, p. 204–212; Baltų, 2001, p. 616–633).

Straipsnio originalumas glūdi tame, jog tyrimų dėmesys nukreipiamas nuo dubenų gaminimo technikos ir jų pavidalo į pačių akmenų formą. Remiantis tipologiniais tyrimais sudaryta nauja akmenų skirstymo schema tapo vienu pagrindinių argumentų pirmine dubenuotųjų akmenų vieta laikyti namų kertes ir, pasitelkus mitologinius duomenis, dar kartą paieškoti jų kultinės paskirties ypatumų. Straipsnio pabaigoje pateikiama naujų prielaidų apie akmenų su smailiadugniais dubenimis arealų susidarymą.

TYRINĖJIMŲ APŽVALGA

Vienas kitas akmuo su smailiadugniu dubeniu, matyt, buvo žinomas jau XIX a. Lietuvos istorijos tyrinėtojams (Kosakai, Ukmergės r. – Baliński, 1886, p. 221). Kiek daugiau jų paminėta „Lietuvos archeologijos medžiagoje“ (Mantviliškis, Kėdainių r., Pašvitinys, Pakruojo r., ir kt. – Tarasenska, 1928, p. 178, 207) bei buvo aprašyta Valstybės archeologijos komisijos dokumentacijoje. Viena kita žinutė periodinėje spaudoje ir net oficialūs dokumentai rodo, kad XX a. 3–4 dešimtmečiais mįslinga akmenų su smailiadugniais dubenimis praeitis tyrėjus glumino, plg.: „Rasta dubenėti akmenys. Gal tai senoviška gimų forma? Juos

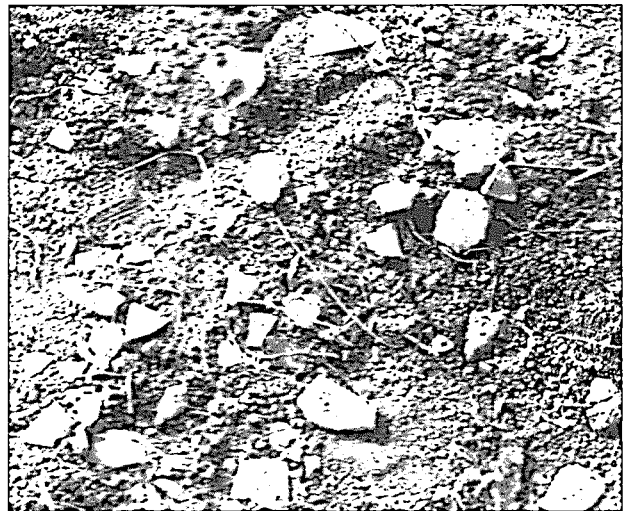
2 pav. Mantviliškio, Kėdainių r., akmuo su smailiadugniu dubeniu archeologinių tyrinėjimų metu. 1971 m. (LIIR ng. 32831). *V. Urbanavičiaus nuotr.*

čia kartais vadina piestomis, nors teiraujantis, pradžioj niekas sakėsi nematęs. Vieni jų po slenksčiais prie įėjimų, kiti pamatuose įmūryti, iš kitų – girdomos vištos“ (Končius, 1934š, p. 15–16). Vis dėlto 1935 m. vienas dubenuotasis akmuo iš Puodžių, Utenos r., buvo net atvežtas į Kauną, į Parodų kalne Skanseno pavyzdžiu steigiamo Oro muziejaus ekspoziciją.

1958 m. į „Istorinių Lietuvos akmenų sąrašą“ buvo įtraukta daugiau kaip dešimtis akmenų su smailiadugniais dubenimis (Binėnai, Pakruojo r., Kaniūkai, Molėtų r., – Tarasenska, 1958, p. 70, 73), tačiau išskirti juos į atskirą istorinių akmenų grupę vis dar trukdė duomenų stoka.

1970-aisiais dar buvo manoma, kad akmenų su smailiadugniais dubenimis išliko dvi dešimtys (Daunys, 1970), tačiau netrukus įsibėgėjęs žvalgomosioms archeologinėms ekspedicijoms (akmenims daugiausia dėmesio skyrė Vytautas Daugudis, Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius) bei rajonuose atsiradus aktyvių kraštotyrininkų (visų pirma Juozui Šliavui, Vytautui Šenauskiui, Antanui Mažyliui, Antanui Stapulioniui) dienoraščiuose ir publikacijose greitai buvo sukaupta pagrindinė informacija apie dubenuotuosius akmenis.

„Nors šiuos akmenis dengia storas užmaršties dulkių sluoksnis, manau, kad tų apeiginių akmenų išsaugojimas ir aprašymai padės kvalifikuotam jų paskirties tyrinėjimui ir nustatymui, padės giliau pažinti senųjų mūsų protėvių kultūrą“, – registruodamas Pasvalio r. akmenis rašė A. Stapulionis (1974š, p. 1–2).¹

3 pav. Puodų šukės į Ateizino muziejų išvežto Ratkūnų, Pasvalio r., akmens su smailiadugniu dubeniu vietoje. 1971 m. (LIIR ng. 32888). *V. Urbanavičiaus nuotr.*

¹ Dar po penkerių metų jis pradėjo šiuos akmenis vežti į Pasvalį iš tų vietų, kur jiems grėsė sunaikinimas ar buvo pavojus likti be šeimininko. 2004 m. visuomeniniame A. Stapulionio aukurų ir gimų muziejuje buvo 66 akmenys su dubenimis.

1971–1977 m. laikotarpiu prie 11 akmenų su smailiadugniais dubenimis buvo atlikti nedidelės apimties archeologiniai tyrinėjimai (vadovaujant Mykolui Černiauskui (Černiauskas, 1972š), Juozui Šliavui (Šliavas, 1996a), Vytautui Urbanavičiui (Urbanavičius, 1972š; 1977š) ir Reginai Volkaitėi-Kulikauskienei (Volkaitė-Kulikauskienė, 1976š) (2 pav.). Jų metu prie akmenų rasta dažnai sunkiai datuojamos žistos keramikos (daugiausia būdingos XVI–XIX a.), gyvulių kaulų, geležies ir stiklo dirbinių fragmentų bei kai kurių kitų pavienių radinių (3 pav.).

Aštuntajame dešimtmetyje aukštaičių aukurams savo studijose, skirtose lietuvių pagonybės reliktais po oficialaus krikščionybės įvedimo, gana daug dėmesio skyrė V. Urbanavičius (Urbanavičius, 1972; 1977). Apie 1970–1974 m. Rimantas Matulis sudarė pirmą akmenų su smailiadugniais dubenimis sąrašą ir žemėlapi (deja, buvo paskelbtas tik 1990 m. (Matulis, 1990); iš viso suregistruota apie 200 akmenų su smailiadugniais dubenimis).

Rajonuose ir vėlesniais metais tęsėsi akmenų su dubenimis registracija (kai kur ji nenutrūkusi iki šiol), tačiau specialistai prie šių paminklų problematikos grįždavo tik epizodiškai (Kuncevičius, 1983a, 1983b; Zabiela, 1995). Pastaraisiais metais akmenų su dubenimis problematiką glaustai aptarė šio straipsnio autorius (Vaitkevičius, 2003, p. 107–113). Paminėtinas ir 1994 m. Jurio Urtano straipsnis, skirtas akmenims su smailiadugniais dubenimis Latvijos teritorijoje. Jame laikomasi lietuvių autorių darbuose išsakytų teiginių (Urtāns, 1994).

AKMENŲ GEOGRAFINIS PAPLITIMAS IR SKAIČIUS

Akmenys su smailiadugniais dubenimis paplitę daugiausia dviejuose pagrindiniuose arealuose, kurių vienas plyti Vidurio Lietuvoje: pietuose siekia Kėdainius, o šiaurėje kerta valstybės sieną ir siekia Bauskę. Antrasis arealas apima Utenos kraštą (Vaitkevičius, 2003, p. 108). Tiesa, akmenų taip pat užfiksuota minėtų arealų periferijoje (atitinkamai Kelmės, Raseinių, Šiaulių ir Anykščių bei Ignalinos, Molėtų, Rokiškio ir Zarasų r.). Kai kurie pavieniai akmenys su dubenimis nuo didžiųjų koncentracijų yra nutolę ir po 20 ar daugiau kilometrų (Biržų, Kupiškio, Telšių, Skuodo ir Kaišiadorių, Širvintų, Ukmergės, Vilniaus r. ribose, taip pat Latvijos teritorijoje, Aizkrauklės ir Uogrės r.).

Dėl tikslumo reikia pažymėti, kad ir minėtuose paplitimo regionuose akmenys su smailiadugniais dubenimis pasiskirsto netolygiai. Ypač tai pasakytina apie pirmąjį regioną. Jame daugiausia akmenų su smailiadugniais dubenimis yra užfiksuota: a) apie Joniškį, Juodeikius; b) Baisogalą, Rozalimą, Sidabravą, Šeduvą; c) Linkuvą, Pašvitinį, Žeimelį; d) Joniškėlį, Daujėnus, Pasvalį,

Pumpėnus; e) Dotnuvą, Surviliškį; f) Daugailius, Kuktiškes, Leliūnus, Saldutiškį, Sudeikius, Tauragnus, Uteną, Užpalius, Vyžuonas (4 pav.).

Aštuntajame dešimtmetyje kraštotyrininkų darbuose, publikacijose bei žvalgomųjų ekspedicijų ataskaitose buvo aprašyta apie 250 akmenų (Kuncevičius, 1983a, p. 62; Matulis, 1990, žemėl.). Žinoma, paminėtų, bet tiksliau neaprašytų akmenų skaičius buvo didesnis. Tačiau bendra akmenų statistika aštuntajame ir devintajame dešimtmeciais gyvai kito dėl naikinamų ir naujai randamų paminklų. Be to, dažnai akmenų identifikaciją apsunkdavo besikeičiantys sodybų, kuriose kartą jau buvo užfiksuoti akmenys, šeimnininkai. Dėl melioracijos akmenis su dubenimis jų šeimnininkai neretai perveždavo į naujas vietas, dažniausiai didesnes gyvenvietes. Tad tikslus akmenų su smailiadugniais dubenimis skaičius iki šiol nėra nustatytas. Jis galėtų būti išaugęs iki 400–450. Pavyzdžiui, aštuntajame dešimtmetyje Utenos r. užfiksuoti 65 akmenys (Matulis, 1990, p. 3), o šiuo metu tas skaičius siekia 88 (žr. Vaitkevičius, 2001), Joniškio r. atitinkamai 11 (Matulis, 1990, p. 51–52) ir 35 (Vasiliauskas, 2004a, žemėl.; su aut. papild.), Pasvalio r. – 50 (Matulis, 1990, p. 67–72) ir 122 (A. Stapulionio informacija, 2004 m.).

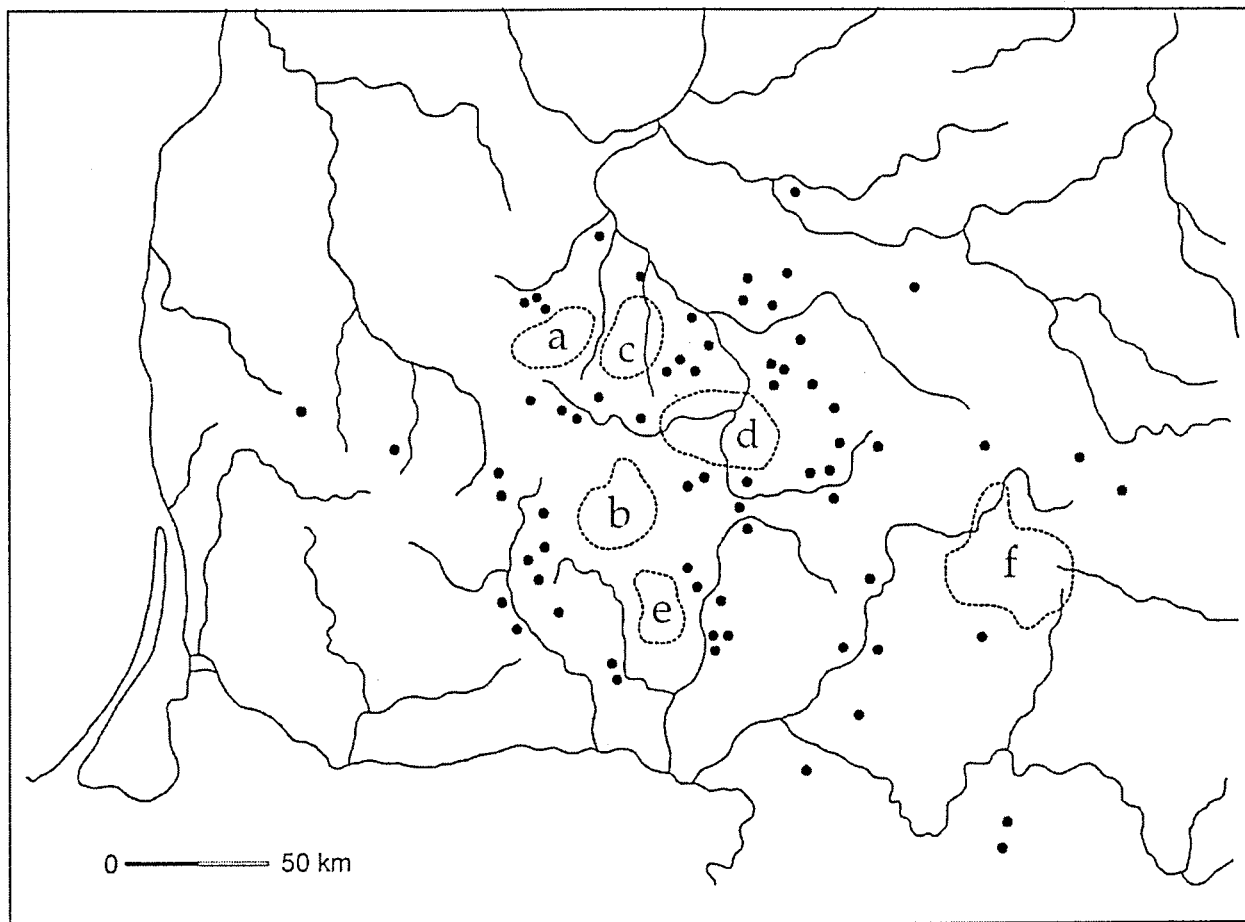
AKMENŲ TIPOLOGIJA

Istoriografijoje konstatuojama, kad akmenys su smailiadugniais dubenimis visose vietovėse labai panašūs savo matmenimis ir forma. Išanalizavus dubenis buvo išskirti 9 jų tipai (Matulis, 1990, p. 98). Tačiau pažymėtina, kad nedarant gipsinių dubens formos liejinių faktiškai tokia tipologija nėra tiksli. Vizualiai natūroje atskirti 2, 4, 5, 8 arba 6 ir 9 tipų dubenis vieną nuo kito – nepaprastai sudėtinga. Tokioje situacijoje galima būtų tik labai apibendrintai teigti, kad dubenų formų įvairovę iš esmės atspindi apverstas kūgis (Vaitkevičius, 2003, p. 108; 2, 4 tipai pagal: Matulis, 1990, p. 98; „išukta parabolė“ pagal: Kuncevičius, 1983b, p. 41) ir pusrutulius (artimas 3 ir 5 tipams pagal: Matulis, 1990, p. 98; „igaubtas kupolas“ pagal: Kuncevičius, 1983b, p. 41).

Šiame straipsnyje pirmą kartą siūloma akmenų su smailiadugniais dubenimis skirstymo į tipus pagrindu laikyti jų pačių, bet ne (arba ne vien) dubenų formą.

Išanalizavus duomenis apie 142 akmenis abiejuose pagrindiniuose jų paplitimo arealuose paaiškėjo, jog visur būdami labai panašaus dydžio, šie akmenys iš tiesų tarpusavyje skiriasi: 1) ar akmens, pasirinkto dubens gamybai, kraštai buvo apdirbami, ar ne; 2) kokią formą igijo akmuo jį apdirbus.

Didesnių sunkumų skirstant 142 akmenis sukėlė tik palyginti dažnas natūralių ir netaisyklingai apdirbtų akmenų vizualinis panašumas (iš viso vienu ir kitu rasta

4 pav. Schematinis akmenų su smailiadugniais dubenimis žemėlapis. Didžiosios akmenų koncentracijos: *a* – Joniškis, Juodeikiai (ne mažiau kaip 30 fiksuotų akmenų); *b* – Baisogala, Rozalimas, Sidabravas, Šeduva (ne mažiau kaip 70 akmenų); *c* – Linkuva, Pašvitinys, Žeimelis (ne mažiau kaip 40 akmenų); *d* – Joniškėlis, Daujėnai, Pasvalys, Pumpėnai (ne mažiau kaip 75 akmenų); *e* – Dotnuva, Surviliškis (ne mažiau kaip 15 akmenų); *f* – Daugailiai, Kuktiškės, Leliūnai, Saldutiškis, Sudeikiai, Tauragnai, Utena, Užpaliai, Vyžuonos (ne mažiau kaip 90 akmenų). Apskritimai žymi vietas, kuriose taip pat užfiksuota akmenų su smailiadugniais dubenimis. Sudarė V. Vaitkevičius, 2005 m.

43). Septyni akmenys buvo įmūryti į sienas ir matomi tik iš dalies arba yra pakartotiniai apskaldyti, o septynių akmenų išlikusios tik skeveldros. Likusių 85 akmenų forma buvo artima geometrinei: 21 akmuo buvo keturkampis (stačiakampis arba artimos kvadrato formos), 38 – trikampiai (su tiesia arba išlenkta įžambine), 14 – pusapvalės ir 12 – apskritimo formos (5 pav.). Stačiakampiuose, kvadrato ir apskritimui artimos formos akmenyse dubenys faktiškai be išimčių yra centrinėje padėtyje (6 pav.), trikampio formos akmenyse dažnai pastebimai

atitraukti įžambinės link (7 pav.). Pusapvalės formos akmenyse dubenys taip pat neretai pastebimai atitraukti tiesiosios kraštinės link (8 pav.).

Vizuali akmenų apžiūra ir nedidelė diskusija su skulptoriais akmentašiais² leidžia teigti, kad aukurų akmenys buvo formuojami skeliant, kalant ar tašant. Apdirbimo kaltu žymės užfiksuotos dviejų akmenų A. Stapulionio rinkinyje iš Pasvalio r. bei dviejų akmenų Klemento Sakalausko rinkinyje Piniavoje (vienas akmuo – iš Joniškio apylinkių, kitas – be tikslesnio adreso). Trijų

² Su šiauliškiu Albertu Martinaičiu ir kitais 2004 m. liepos mėn. Kelmėje vykusio akmentašių seminaro, skirto 100-osioms A. Liaudansko gimimo metinėms, dalyviais.

Natūralių formų

Apdirbti

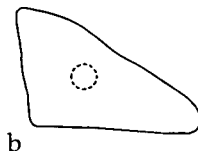
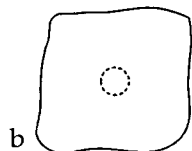
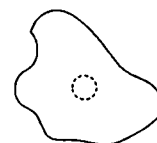
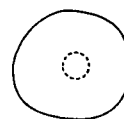
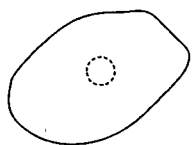
stačiakampiai

trikampiai

pusapvaliai

apskriti

netaisyklingi

Skeveldros

*Įmūryti arba dalinai žemėse
(nepilnai matomi)*

Minimi, bet sunaikinti

?

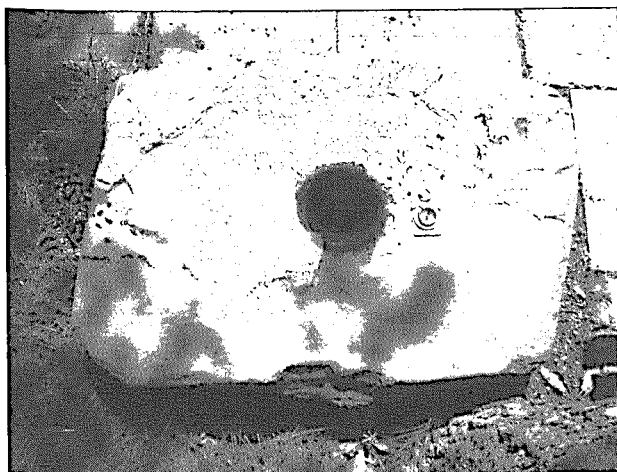
?

5 pav. Akmenų su smailiadugniais dubenimis formos. 2004 m. Sudarė V. Vaitkevičius.

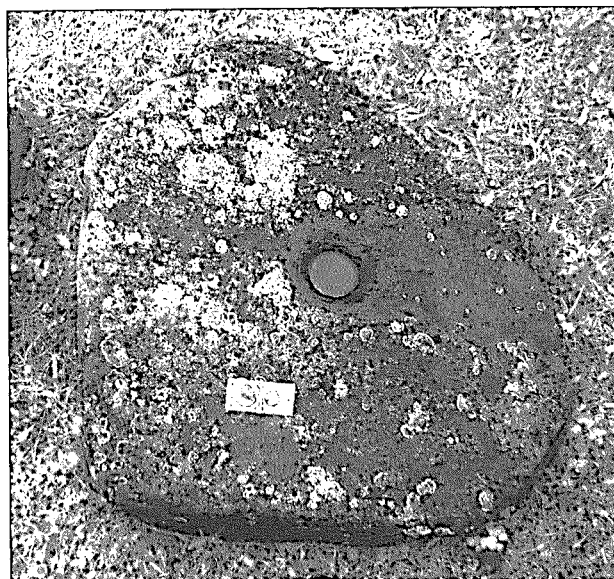
šių akmenų viršutinių plokštumų pakraščiai primena laužytos bangelės ornamento liniją – apie 3–4 cm pločio tašymo žymės yra akmenų korpuse. (Beje, panašios žymės aptinkamos ir ritinio formos akmenyse su plokščiadugniais dubenimis; ten apdirbtosios akmens ritinio dalies aukštis siekia 35–60 cm; akmenų su smailiadugniais dubenimis atveju – 3–4 cm). Ketvirtasis akmuo su kalimo žymėmis Piniavoje tarsi nebaigtas formuoti – smailėjantį jo galą

ketinta nuskelti, tačiau darbas liko nebaigtas. Apie tai byloja 3,5 cm pločio ir 2 cm gylio griovelis.

2004 m. rudenį kasinėjant Jonišio senamiestį (vad. E. Vasiliauskas) rastas dar vienas akmuo su dubeniu, vertingas jų gamybos būdai ir apdirbimo technikai pažinti.

6 pav. Pelaniškiai, Pakruojo r. Akmuo su smailiadugniu dubeniu į B. Marcinkevičiaus sodybą atvežtas iš Gegiedžių laukų. 2004 m. V. Vaitkevičiaus nuotr.

7 pav. Žeimelis, Pakruojo r. Akmuo su smailiadugniu dubeniu, atvežtas prie J. Šliavo vidurinės mokyklos. 2004 m. V. Vaitkevičiaus nuotr.

Sprendžiant iš nuotraukų,³ pasirinkto smulkiagrūdžio vidutinio dydžio ir natūralių formų riedulio buvo aplygintas viršus, metaliniu įrankiu pradėti tašyti viršutinės plokštumos pakraščiai, nustatyta vieta ir pradėtas kalti dubuo. Lyginant su dešimtimis kitų, akmuo dar per aukštas – apatinė jo dalis liko neapdirbta, jai nesuteikta lygios ar išgaubtos plokštumos forma (9 pav.).

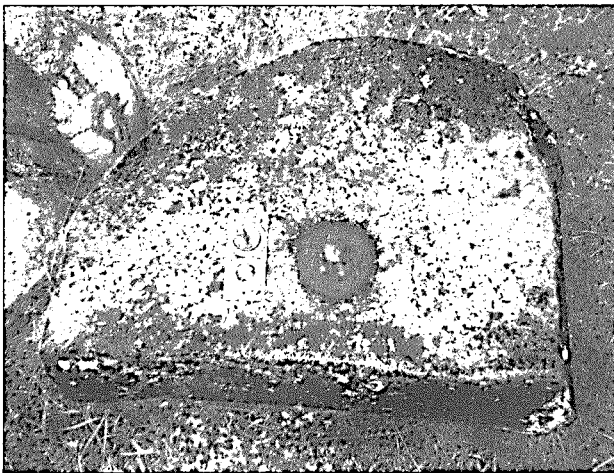
Dar kartą tenka akcentuoti stulbinantį akmenų su dubenimis homogeniškumą. Apdirbtų ar neapdirbtų, šių akmenų dydis įvairuoja tik nežymiai. Jie tik išimtiniais atvejais mažesni negu 60x70 cm ir niekada neviršija 100x120 cm dydžio. Akmenų aukščio parametras, daugelį akmenų anksčiau ar vėliau iškėlus iš pirminių vietų, tapo sąlyginis. Vis dėlto daugelis akmenų ir dabar yra labai panašaus aukščio – apie 25–35 cm. Kaimietėse tebesančių akmenų plokštumos virš žemės kyšo 5–15 cm.

Dubenų dydis (tuo atveju, jeigu dubuo apskritas – skersmuo) varijuoja dar mažiau negu akmenų ilgis ir plotis. Viršutinėje dalyje dubenys retai mažesni nei 15–16 cm ir neviršija 23–24 cm ribos. Daugelio dubenų dydis yra 19–21 cm.⁴ Beje, kartais galima pastebėti tam tikrą ryšį tarp akmens ir dubens dydžio. Jis ryškesnis akmenų iš vienos kurios apylinkės rinkiniuose. Pavyzdžiui, tarp J. Žilevičiaus

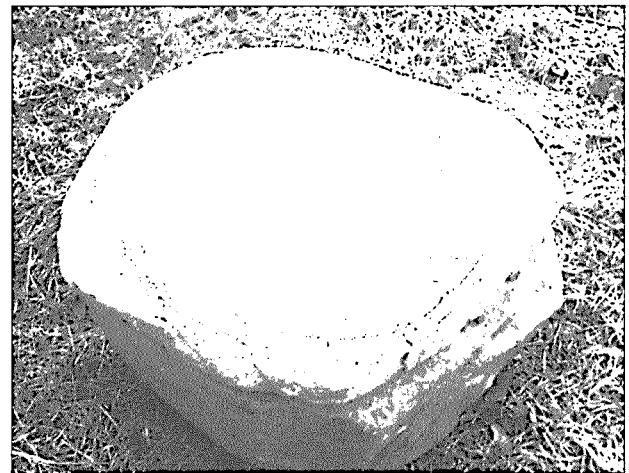
surinktų akmenų Krekenavoje ir Švenčiuliškyje išsiskiria 100x110 cm dydžio su 22,5 cm skersmens dubeniu akmuo iš Slabados (Panevėžio r.).

Labiau negu skersmuo varijuoja dubenų gylis. Dubenys paprastai yra nuo 7 iki 16–17 cm gylio (plg. Matulis, 1990, p. 36). Apskritai dubenų gylis turėtų būti susijęs su jų forma, kuri, kaip jau minėta, dar laukia preciziškų liejinių tyrimų.

Gana dažnai dubenų sienelės arba jų viršutinės dalies pakraščeliai yra glotnūs ir, galima teigti, buvo gludinami. Kartais tai leido manyti, kad dubenys akmenyse buvo ne kalami geležiniais įrankiais, o išsukami, po kieto medžio stulpeliu pilant vandenį ir naudojant smėlį (plg. Matulis, 1990, p. 35). Jau minėta diskusija su akmentašiais, taip pat mažiausiai trys akmenys su nebaigtais kalti dubenimis (po vieną A. Stapulionio rinkinyje ir rinkinyje prie Kulionių observatorijos, taip pat Lyduvėnų, Raseinių r., akmenyje) rodo, jog dubenys buvo pradedami kalti nuo griovelio, kuriuo buvo pažymimas būsimas dubens dydis (arba skersmuo). Iškalus tokį griovelį buvo išvaloma vidinė griovelio apriboto ploto dalis ir dubuo toliau gilinamas. Konstatuota, jog taip pat buvo kalami ir dubenys ritinio formos akmenyse, tačiau jų dugnas kalimo metu likdavo plokščias (Vaitkevičius, 1998, p. 230–231).

8 pav. Pasvalys. Akmuo su smailiadugniu dubeniu, atvežtas į A. Stapulionio girnų ir aukurų muziejų. 2004 m. V. Vaitkevičiaus nuotr.

9 pav. 2004 m. Joniškio senamiestyje, Žemaičių g. 9, rastas akmuo su smailiadugniu dubeniu. 2004 m. I. Osipovos nuotr.

³ Už nuotraukas ir leidimą vieną iš jų publikuoti dėkoju archeologui Ernestui Vasiliauskui.

⁴ Tiesa, net specialistams ne visada pavyksta tiksliai atlikti šiuos matavimus: dažnai neaišku, kurią vietą laikyti dubens viršutine riba. Tad ji gali svyruoti 2–3 cm.

AKMENŲ PASKIRTIES INTERPRETAVIMO KELIAIS

Ligšiolinės akmenų su smailiadugniais dubenimis ritualinės paskirties interpretacijos remiasi gana panašiomis prielaidomis ir iš esmės yra tarpusavyje suderinamos. Sutariama, kad dubenuotieji akmenys laikytini sodybų (šeimų) apeiginiais akmenimis, susijusiais su namų dievų (visų pirma istoriniuose šaltiniuose paminėtų dievų Pagirnių ar Deivių) kultu. Taip pat atkuriamas ryšys tarp akmenų su dubenimis ir kitados namuose laikytų žalčių. Tad šie akmenys sietini su konkrečioje sodyboje gyvenusių žmonių ir laikytų gyvulių gerove bei skalsa (Urbanavičius, 1985).

Greta ritualinės akmenų paskirties interpretacijos taip pat pareikšta nuomonė apie ūkinę akmenų su dubenimis paskirtį: jie tarnavo kaip grūstuvai įvairiems produktams smulkinti ir valgiams gaminti (Vitkus, 1925) arba jaučių sukamo kuliamojo rato pagrindinės ašies atrama (Zabiela, 1995).

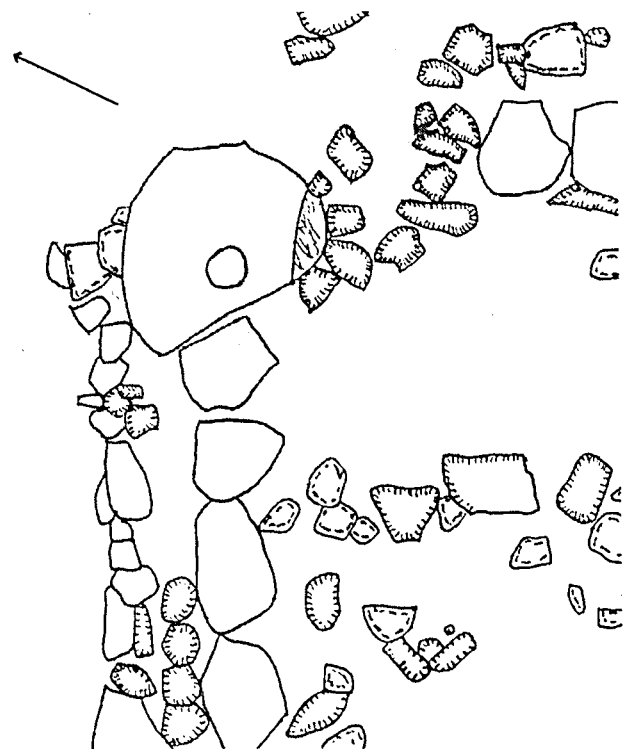
Tenka pažymėti, kad kūlimas jaučiais ar arkliais yra vėlyvas reiškinys ir sietinas su didelių ūkių ar atskirų malūnų egzistavimu (Dundulienė, 1982, p. 53–54, 169; Историко, 1985, с. 101). Todėl akmenų su dubenimis pritaikymas kūlimui Šimkūnuose, Utenos r., laikytinas antriniu ar dar vėlesniu jų panaudojimo atveju, panašiu į konstatuotą druskos smulkinimo, kanapių trynimo, ratų lankų lenkimo ir kitokius panašius akmenų su dubenimis vėlesnio pritaikymo atvejus (Vitkus, 1925, p. 3; Matulis, 1990, p. 36–37).

Naujas požiūris į akmenų su smailiadugniais dubenimis formas, glaustai išdėstytas ankstesniame skyriuje, ne tik suteikia galimybę lengvai vizualiai suskirstyti didelį akmenų masę į tipus bei potipius, bet kartu tampa rimtu argumentu toliau plėtojant dubenuotųjų akmenų paskirties temą.

142 akmenų analizė ir visų pirma minėtas sąryšis tarp akmens formos ir dubens komponavimo juose (stačiakampiuose, kvadratinuose bei apskrituose akmenyse dubens yra centre, trikampiuose – atitraukti įžambinės link, o pusapvaliuose – atitraukti tiesiosios kraštinės link) perša išvadą, kad tam tikros geometrinės arba netaisyklingos formos akmenims yra suteiktos prieš arba dubenų kalimo metu. Tad akmenų forma laikytina tokios pačios svarbos tyrimams faktoriumi kaip ir patys dubens. Žinoma, neatmetant galimybės, kad vieno kito akmens forma pagal poreikį galėjo būti pakeista ir vėliau (tačiau dubens formos atveju vėlesnio poveikio galimybė yra dar didesnė; tai akivaizdžiai rodo sudėtinga dubens formų bei modifikacijų įvairovė, kuri dažnai kaip tik ir gali būti antrinio akmenų panaudojimo rezultatas, plg. Matulis, 1990, p. 35).

Tad yra pagrindo teigti, kad dubenuotieji akmenys jau juos gaminant buvo skirti padėti statomo pastato pamatų kampe. Dėl į du akmens plokštumos pakraščius besiremiančio pamatinio (kitaip – apatinio arba pirmojo) vainiko sąsparos dubuo (ar vieta dubeniui) likdavo vidinėje, o ne išorinėje pastato pusėje (Urbanavičius, 1985, p. 14). Šį teiginį puikiai iliustruoja trikampės ir pusapvalės formos akmenys su įžambinės arba tiesiosios kraštinės link atitrauktais dubenimis (10 pav.). Tačiau iš esmės taip galėjo būti naudojamas kiekvienas akmuo, jeigu bent vienoje jo viršutinės plokštumos pusėje atstumas nuo dubens iki plokštumos krašto buvo pakankamas sąsparai padėti (t. y. bent 16–18 cm pločio). Čia tenka glaustai apžvelgti ir medinių pastatų statybos ypatumus.

Gana gausioje literatūroje, nagrinėjančioje architektūros raidą ir medinės statybos ypatumus, išsamių atsakymų į rūpimus klausimus apie pamatus nėra. Vis dėlto apibendrintai galima teigti, kad akmeniniai arba mūro pamatai po mediniais pastatais, kuriuos galima pamatyti XIX a. pabaigos – XX a. kaimuose, nėra senas reiškinys. Ankstesniu laikotarpiu buvo įprasta medinius pastatus statyti iš esmės be pamatų, tik pastato kampuose dedant ir nežymiai įgilinant kertinius plokščius akmenis: „Po kerčia padėdavo

10 pav. Vaiduloniuose, Radviliškio r., tyrinėtos sodybvietės pamatų fragmentas su kertiniu dubenuotuoju akmeniu. M. Černiausko tyrinėjimai, 1972 m. (LIIR F.1 Nr. 528, p. 34).

po akmenuką, o pamatus žemėmis užpildavo <...>. Klojimams, daržinėms ir klėtims dar ir šiandien retai daromi pamatai, bet tenkinamasi keleto akmenų pakišimu, kad trobesys būtų nuo žemės kiek pakeltas ir negalėtų pasmukus kampiniams šonan nusvirti“ (Mažiulis, 1937, p. 12; taip pat plg. Gimbutas, 1960).

Tai, jog sienojai dažniausiai buvo dedami tiesiog ant žemės, patvirtina ir miestų archeologiniai tyrinėjimai, visų pirma Kernavės ir Vilniaus. Pastarajame iki pat XVII a. buvo įprasta medinius pastatus statyti be pamatų.⁵

Kertinių akmenų (vieno ar visų keturių) tradicija laikytina sena ir svarbia ne vien konstrukcine, bet ir simboline prasme. Tradicija iškilmingai padėti ir net šventinti kertinių visuomeninių arba religinių pastatų akmenį yra išsaugota iki šių dienų (plg. Cornerstone, 2000). Ji gerai žinoma ir tradicinėje lietuvių kultūroje, plg.: „Pradedant būdavoti kokį nors trobesį pirmiausia iškasdavo duobę kertiniam akmeniui įleisti. Įleidus į duobę tą akmenį reikėdavo jį aplaistyti. Išgerdavo visi darbininkai, meistras ir šeimininkas butelį degtinės, užkąsdavo ir tik tada imdavosi tolimesnių darbų. Pasakojama, kad senovėje tai po gyvenamojo namo kertiniu akmeniu dėdavę ir užkasdavę pinigų, bet mano atminime jau to nedarydavo“ (Seredžius, Jurbarko r. – LII ES 118, p. 139) arba: „Kai paruošdavo vietą statyti namui, įkasdavo visuose keturiuose kampuose po akmenį. Ant kiekvieno akmens padėdavo po mažą vaškinį kryželį. Sakydavo, kad tuos namus saugosias dievas <...>“ (Pašvitinys, Pakruojo r. – Pateikė Antanas Palubeckis, 78 m. Užrašyta apie 1957 m. Saugoma Z. Slaviūno fonde, LTR).⁶

Kertiniais (pamatiniais) akmenimis laikytini ir straipsnyje nagrinėjami akmenys su smailiadugniais dubenimis. Nėra galutinio atsakymo į klausimus: po kuriuo pastatu, po kuriuo kampu tai buvo daroma ir kokia buvo viduje, kampe kyšančiame akmenyje, iškalto dubens paskirtis. Ieškant atsakymų, tenka pereiti prie mitologinių ir religinių dubenuotųjų akmenų reikšmių paieškų.

Jau 8-ajame dešimtmetyje suformuluota V. Urbanavičiaus hipotezė bylojo apie menamą ryšį tarp istoriniuose XVII–XVIII a. šaltiniuose aprašytų pagoniškų namų dievų garbinimo ir akmenų su smailiadugniais dubenimis (Urbanavičius, 1985). Šiame straipsnyje prieita prie išvados, jog dubenuotųjų akmenų forma leidžia teigti juos buvus kertiniais akmenimis, tą hipotezę sutvirtina. Dar daugiau, pastaroji išvada koreliuoja su Algirdo Juliaus Greimo tyrinėjimais lietuvių mitologijos srityje.

A. J. Greimas analizavo namų dievų temą ir atliko XVII–XVIII a. šaltiniuose aprašytų šventų buveinių

namuose tyrimą. Iš jo matyti, kad valstiečio namo kampe, po gironomis, buvo įrengiamas savotiškas šeimyninis altorius, skirtas dviejų dievų: Žemynos ir Pagirnio garbinimui. Ryškiausia altoriaus forma, anot A. J. Greimo, – tai molinis puodas arba medinis indas, pripildytas žemės, kurioje įsirašęs gyvena *Deivis Pagirnis*. „Kartais jis atpažįstamas pagal tos žemės paviršiuje susidariusias rato formos figūras, o kartais net matomas, kai jis išlenda iš savo altoriaus gyvatės [t. y. žalčio – *Vait.*] pavidale“ (Greimas, 1990, p. 427–236). Kartu A. J. Greimo tyrinėjimai patvirtino glaudų mitinių ryšių tarp žemės ir žalčių bei – kas ne mažiau svarbu – glaudžią religinę-kultinę sąsają tarp Žemynos ir Pagirnio. (Tiesa, pastarasis – tai tik suasmenintas dievo epitetas, rodantis jo gyvenvietę; tikrasis Pagirnio vardas lieka nežinomas.)

Žemynos kulto pobūdis yra gana aiškus. Vien iš minėtų XVII–XVIII a. šaltinių matyti, kad tuose namuose, kur yra įrengtas aukščiau minėtas altorėlis, visa žemė (t. y. visi laukai) vadinami *žeme Meldžiama* arba, kitaip sakant, laikomi pašvęsti Žemynos globai. Ji pagerbiama ir namuose vykstančių švenčių metu (pavyzdžiui, aukojant pirmąjį valgio kąsnį bei gėrimo gurkšnį), ir laukuose, pavyzdžiui, sėjos iškilnių metu (ten pat, p. 435–436).

Pagirnis jėzuitų aprašymuose tris kartus per metus rengiamų iškilnių metu iškyla, anot A. J. Greimo, kaip didžiųjų dievų pasiuntinys ir tarpininkas. Jis vaidina svarbų vaidmenį įvedant į namus marčią – būsimą naują namų šeimininkę, kuri pirmiausia Pagiriui turinti paaukoti duonos kepalą ir rankšluostį (ten pat, p. 431). Tačiau „*Pagirnis* kaip namų dievas nepasitenkina jam priderančio kulto išreikalavimu: jis savo pareiga laiko bendrosios tvarkos šeimoje priežiūrą: namo dievo nepagerbusi [nepapylusi miltų saujos po gironomis – *Vait.*] ir jo nepriimta, marti neturi teisės prisiliesti prie šventosios Gabijos“ (ten pat, 1990, p. 433).

V. Urbanavičiaus hipotezėje ryšys tarp akmenų su smailiadugniais dubenimis ir dievų Pagirių (=žalčių) kulto buvo grindžiamas jėzuitų aprašymų duomenimis (deja, juose kalbant apie šventus akmenis nenurodoma, kad jie yra dubenuotieji) bei vizualiniu akmenų su dubenimis panašumu į girnas (Urbanavičius, 1985, p. 14). Dabar priėjus prie išvados, kad akmenys su smailiadugniais dubenimis yra kertiniai, menamas ryšys tarp jų ir Pagirių, kurių altorius būdavęs po gironomis, stovinčiomis namo kampe, tik dar labiau tvirtėja. Papildomų argumentų teikia padavimai bei pasakojimai.

Paprastai apie kaimvietėse ar sodybose saugomus akmenis su smailiadugniais dubenimis žmonės nieko negali

⁵ Dr. Kęstučio Katalyno duomenys, už kuriuos autorius jam dėkoja.

⁶ Už dvi pastarąsias nuorodas dėkoju dr. Daivai Vaitkevičienei.

papasakoti, bet dažnai sieja juos su savo tėvų, senelių ar prosenelių gyvenimo laikotarpiu ir todėl brangina. Plg.: „Šeimininkai akmenį saugo, sakosi jiems gražu, kad paukšteliai atskrenda atsigeriti, ir kaip prisiminimą, likusį jų kieme dar iš čia gyvenusių senelių laikų“ (Stipiniai, Pasvalio r. – Stapulionis, 1974š, p. 29). Akmenys tiesiog laikomi „senoviniai“ arba jų paskirtis apibūdinama kaip „senovės malūnų“, „senovinių girnų“, plg.: „Vietos gyventojai tokius akmenis dažniausiai apibūdina kaip akmenis „duonai grūsti“, kaip „senovės girmas“ (Daunys, 1970; taip pat plg.: Stapulionis, 1974š, p. 1; Treškevičius, 1979š, p. 7). Pasakojimai apie tai, jog akmenys su smailiadugniais dubenimis buvo senovinės girmos, laikytini mitinių vaizdinių iliustracija ir iki mūsų dienų išlikusiomis sakmių ar tikėjimų nuotrupomis.

Smailiadugnis dubuo skiriasi nuo senųjų trinamųjų girnų akmenų ir yra nepritaikytas grūdams malti. Visų pirma jame telpa labai nedidelis grūdų kiekis, o miltams nėra kur byrėti. Be to, ten, kur randami akmenys su smailiadugniais dubenimis, tikras sukamas girmas valstiečiai gerai žinojo ir savo namuose naudojo iki XIX–XX a. sandūros ar net vėliau (Историко, 1985, c. 101).⁷

Žinant, jog akmenys su smailiadugniais dubenimis dar XX a. buvo laikomi mitinėmis girmomis, atkuriamas jų ryšys su namų altoriumi, įrengtu namo kampe po tikrosiomis girmomis ir skirtu Žemynos bei Pagirmio garbinimui (Urbanavičius, 1985, p. 14), nebeatrodo dirbtinis. Tiesiogiai apie tai byloja vienas kitas Lietuvoje užrašytas pasakojimas apie dubenuotųjų akmenų ir žalčių ryšį, plg.: „I šitų akmenų dubenis pildavę pieną žalčiams lakinti ir vadindavo žalčių bliūdais, žalčių bliūdeliais“ (Staciūnai, Pakruojo r. – Treškevičius, 1979š, p. 33). Išskirtinė sakmė užfiksuota apie Barbelės, Bauskės r., akmenį su smailiadugniu dubeniu: „Burtininko namo gale yra buvęs didelis akmuo su kiauryme (ar *caurumu vidū*). Kiaurymėj to burtininko pūkis miegodavęs. Kuomet burtininko dienos jau ėjo į pabaigą, minėtame akmenyje apsigyveno velnias ir laukė burtininko mirties, – kad galėtų jo sielą nunešti į pragarą“ (versta iš: Urtāns, 1994, p. 109). Panašioje situacijoje viena lietuvių pasaka „akmino piestoje“ (=dubenuotame akmenyje?) namo kertėje taip pat lokalizuoja mitinę būtybę, pagal prigimtį panašią į kauką: „Kitą kartą du seniai bezdėje bezdėje į akmino piestą ir subezdėje nykštukėlį. Atsiradęs toks didumo kaip širša ir pradėjęs šnekėt. Sakęs: – Eisiu iš čia, eisiu iš čia... Teip kiti visi žiūrį, kas čion šnek, – nieko nemato <...>. Pamislįję, kad

apsėdo koki nečysta dvasia tą piestą, kad jau balsas iš jos išeina. No tos piestos lauka išnešimo nieks to kertė nebegarsinęs <...>“ (Šiaurės, 1985, p. 290).

Sakmėje minimas latvių *pūkis* nukreipia dėmesį į lietuvių *aitvarą* – populiarių sakmių apie namuose veikiančias mitines būtybes personažą (dėl atitiktens žr.: Johansons, 1964, p. 35–36) ir tuo būdu patvirtina taip svarbų faktą, jog aitvaras itin glaudžiai susijęs su *malimu*, taigi ir girmomis! (Urbanavičius, 1985, p. 13–14; Greimas, 1990, p. 76). Iš A. J. Greimo tyrinėjimų seka, kad laikotarpiu po krikščionybės įvedimo *Aitvaras* savyje, matyt, ir sujungė dviejų minėtų dievų – Žemynos ir Pagirmio funkcijas (Greimas, 1990, p. 78).

Mitinės sąsajos tarp akmenų su dubenimis ir namų dievų poros (Žemyna–Pagirmis) leidžia teigti, kad akmenys su dubenimis buvo gyvenamųjų namų pamatuose, tame kampe (=kertėje), kuriame stovėjo, pradžioje lovyje, o vėliau savotiškame stale sumontuoti sukamųjų girnų akmenys.

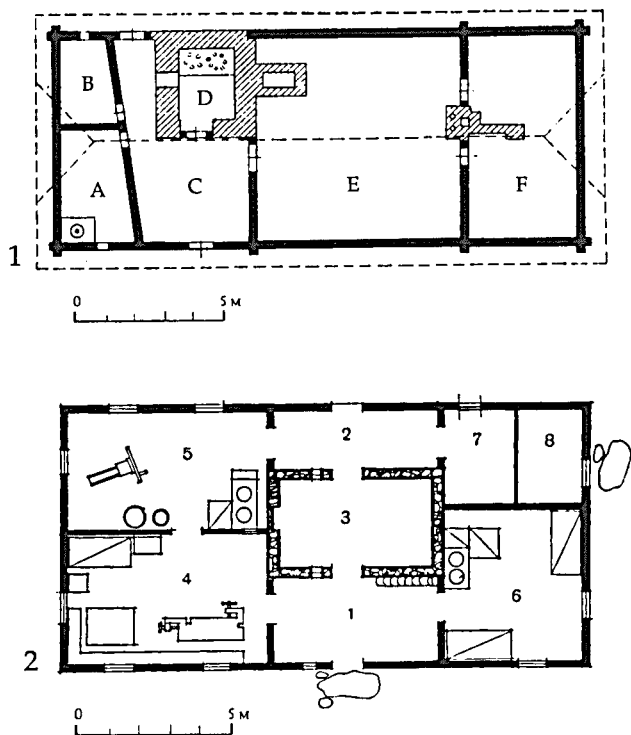
XVIII a. pastatų tyrimai rodo, kad girmos stovėdavo priešingame gerajam namo galui (daliai) esančiose kamarose (11 pav.). Tam neprieštarauja ir fiksuoti XIX–XX a. atvejai, kuomet girmos dar buvo statomos gyvenamajame name. Taigi būtų kalbama apie dubenuotųjų akmenų lokalizaciją šiauriniame, šiaurės rytiniame ar šiaurės vakariniame namo kampe (=kertėje).

Netiesiogiai tai patvirtina latvių tikėjimai, jog statant naują namą pirmiausia reikia padėti šiaurinį pamatų akmenį, o statybas pradėti pučiant šiaurės vėjui (Latviešu, 1940, Nr. 7225, 7233 ir kt.; lietuvių tikėjimai iš statybos srities yra mažai rinkti ir skelbti, tad atitikmenų nežinoma).

Baigiant akmenų paskirties temą lieka dar vienas sunkus klausimas: kam buvo skirti dubenys, iškalti kertiškuose akmenyse? Iki šiol dubenų paskirtį vienaip ar kitaip buvo siūloma sieti su žalčiais (Urbanavičius, 1985, p. 13–14) arba ieškoti specifinių aukojimų, susijusių su namuose esančiais šventais akmenimis (Matulis, 1990, p. 34–36; Šliavas, 1996a, p. 68–70; Šliavas, 1996b). Šiame straipsnyje pristatyta dubenuotųjų akmenų perspektyva negali vienareikšmiškai priimti ar atmesti iki šiol išsakytų prielaidų, kam buvo skirti dubenys.

Kaip minėta, V. Urbanavičiaus bandymą susieti žalčius ir dubenuotuosius akmenis (dubenys galėję būti žalčiams skirtam vandeniui supilti (Urbanavičius, 1985, p. 14) šiandien papildo nauji svarūs argumentai, kurie duoda pagrindo svarstyti naujas interpretavimo galimybes, visų

⁷ Žinoma, neigti, kad antrinė ar dar vėlesnė akmenų su smailiadugniais dubenimis paskirtis galėjo būti trynimas ar grūdimas, nėra reikalo. Kai kuriuose pasakojimuose iš tiesų minimas tabako lapų, kanapių aliejaus, druskos, ochros akmenų ar stiklo grūdimas/smulkinimas (plg. Vitkus, 1925).

11 pav. 1. 1760 m. gyvenamojo namo Žiemgaloje planas: a) maltuvė; b) kamara; c) priemenė; d) kaminas; e) samdinių kambarys; f) šeiminių kambarys (pagal: Историко, 1985, 114 pav.). 2. XVIII a. gyvenamojo namo Žemaitijoje planas: 1) priemenė; 2) priemenėlė; 3) kaminas; 4) kamara; 5) troba; 6) antroji troba; 7) pryšininkė; 8) trobelė (pagal: Butkevičius, 1961, p. 162).

pirma tai, ar dubenys kertiniame namo akmenyje nebuvo skirti ypatingajai namų altorėlio žemei (o joje – žalčiams) laikyti.

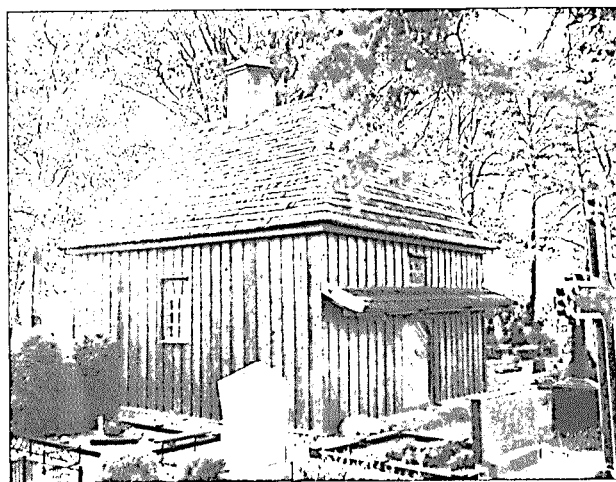
Viename iš jėzuitų aprašymų kalbama, jog Kuršo pasienio vietovėse *Deiviai Pagirniai* gyvačių (=žalčių) pavidalu laiką leidžia įsispraudę į žemės gumulą, laikomą moliniuose puoduose arba mediniuose induose, arba be jokio indo po girnomis (plačiau žr.: Greimas, 1990, p. 428). Visgi tai, jog akmenys su smailiadugniais dubenimis Aukštaitijoje ir Kuršo pasienyje paplitę labai netolygiai, leidžia manyti, kad jėzuitai lankė ir aprašė situaciją tame krašte, kur žemė su žalčiais buvo laikoma ne kertinio akmens dubenyje, o tam tikruose induose arba visai be jų. Visiškai tikėtina, kad tradicija namo viduje atsidūrusioje kertinio akmens dalyje iškalti dubenį ir jame laikyti žemę su žalčiais yra lokalinė, susijusi su kol kas neišaiškintomis priežastimis. Kiek plačiau apie tai – tolesniame skyriuje.

AKMENŲ PAPLITIMO MİSLĖS

Akmenys su smailiadugniais dubenimis paplitę iš esmės dviejuose pagrindiniuose regionuose, kurių vienas apima Vidurio Lietuvą ir pietinį Latvijos pakraštį (čia ne mažiau kaip penkios didelės akmenų koncentracijos), o kitas – Utenos kraštą (4 pav.). Plačiau argumentuotų bandymų paaiškinti šį dubenuotųjų akmenų paplitimą iki šiol nebuvo (plg. Matulis, 1990, p. 34, 37).

Akmenys su smailiadugniais dubenimis, esant retoms išimtims, randami kaimuose. Į miestus, miestelius ar dvarus jie paprastai patekdavo jau kaip statybinė medžiaga. 2004 m. Jonišio senamiesčio kultūriniame sluoksnyje rasti du akmenys su smailiadugniais dubenimis (vienas iš jų įverstas į XVII a. ūkinę duobę – Vasiliauskas, 2004b; tas pats – 9 pav.) taip pat kelia daugiau klausimų, negu suteikia pagrindo manyti, kad akmenis kulto reikmėms naudojo miestų gyventojai.⁸ 1526 m. Jonišio parapijos ir pirmosios bažnyčios fundaciniame rašte dar kalbama, kad apylinkės žmonės garbina miškus, pagoniškas dievybes, upes ir, galima manyti, žalčius (*lucos, bestias, flumina, reptilia*) (Kryževičius, 1991). O iš tuo metu senosios Sidabrės (Kalnelio) vietoje įkurto Jonišio į dabartinėje Jonišio vietoje veikusį jau buvusį kaimelį miestas persikėlė po 1594 m. (žr.: Šapaitė, 2004).

Beje, net prie keturių Jonišio apylinkių medinių koplyčių: Balkaičiuose, Jakiškiuose, Ivoškiuose ir Kurmaičiuose (Linksmėnuose) išlikę akmenys su smailiadugniais dubenimis buvo skirti švęstam vandeniui supilti (Vasiliauskas, 2004b) (12 pav.).

12 pav. Kurmaičių (Linksmėnų) kapinių koplyčia. Akmuo su dubeniu – prie įėjimo, dešinėje. 2004 m. V. Vaitkevičiaus nuotr.

⁸ Savivaldos teisės Jonišiui suteiktos 1616 m.

Kaimuose ar kaimavietėse akmenys su dubenimis retai randami po vieną. Didesnių jų telkinių ribose (4 pav.) taisykle galima laikyti tai, jog dubenuotieji akmenys kaimuose randami po du tris. Ten, kur duomenys yra geriau surinkti arba akmenų registracija pradėta dar iki 1970-ųjų, akmenų su dubenimis skaičius šokteli ir iki keleto.

Būdinga, jog akmenys su dubenimis randami gatviniuose kaimuose, įkurtuose XVI a. viduryje ar kiek vėliau ir į vienkiemius išskirstytuose XX a. pradžioje (Vidurio Lietuvoje), arba trečiame ketvirtame dešimtmetyje (Vidurio Lietuvoje ir Utenos krašte). Kaip tik tokiuose išretėjusiuose gatviniuose kaimuose, atrodo, dubenuotųjų akmenų ir yra gausiausia. Juose akmenų rasime ir prie sodybų, naudojamų pasilypėjimui ar pamatams, ir nukeltų sodybų vietose. Taip pat bendra yra tai, jog vienoje sodyboje yra (arba iš senų laikų buvo) tik vienas akmuo su dubeniu. Antras ar trečias akmuo, jeigu jie atsidūrė toje pačioje sodyboje, paprastai yra perkelti neseniai, gelbėjant nuo sunaikinimo ar panašiai.

Tai patvirtina jau anksčiau pareikštą nuomonę, kad šeima arba vienos sodybos gyventojai turėjo tik vieną akmenį su dubeniu. Nelengva pasakyti, ar juos turėjo be išimties visi kaimo gyventojai. Kaip įvertinti dubenuotųjų akmenų praradimų mastą? Kai kuriuose dideliuose kaimuose vien XX a. jų buvo prarasta du kartus daugiau negu išlikę dabar (Mantviliškis, Kėdainių r., Nemeikšūnai, Pasvalio r., Vaiduloniai, Radviliškio r., ir kitos vietovės).

Tačiau peršasi nuomonė, kad valakų reformos metu suformuotuose kaimuose ne kiekvienas gyventojas turėjo kartinį akmenį su dubeniu. Pavyzdžiui, gatviniame Mantviliškio kaime 1554 m. buvo 20 užimtų ir dar 14 laisvų valakų, Vaidulonių – 25 užimti valakai (Описание, 1870, c. 13, 63). Turint omenyje, kad dalis valstiečių (galbūt net didesnė) valdė ne visą, o pusę valako, galima manyti, kad XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje Mantviliškyje ir Vaiduloniuose buvo ne mažiau kaip 30–40 sodybų. Vis dėlto sunku patikėti, kad čia kada nors buvo ir tiek akmenų su dubenimis. XVI–XVIII a. jie galėjo būti naikinami Katalikų bažnyčios iniciatyva – toks reiškinys tuomet būtų buvęs ypač didelio masto. Be to, patys vietos gyventojai iki XX a. akmenis su dubenimis dažniausiai brangino⁹ ir vienaip ar kitaip jais naudojos. Peršasi išvada, kad akmenų su smailiadugniais dubenimis naudojimas buvo būdingas ne visiems (etniniu, socialiniu ar religiniu požiūriu) gyventojams.

Iš aukščiau pateiktų apibendrinimų seka, kad kai kurie XVI a. viduryje į gatvinius kaimus keliami gyventojai kartu

su savo trobesiais ir kitu turtu (plg. Jurginis, 1962, p. 291) iš senų sodybviečių perkėlė ir dubenuotuosius akmenis, kai kuriais atvejais dar net panaudodami juos pagal seną paskirtį – kaip kertinius (plg. Urbanavičius, 1985, p. 14; taip pat žr. 10 pav.). Žinoma, dalis dubenuotųjų akmenų šio persikraustymo metu galėjo likti ir senųjų viensėdžių vietose, kur po kelių amžių juos surasdavo melioratoriai.

Valakų reforma akmenų su dubenimis istorijoje laikytina vienu svarbiausių chronologinių aspektų ir todėl, kad vėliau gyventojų galimybės migruoti iš vienos vietovės į kitą sumažėjo iki minimumo (Jurginis, 1978, p. 72; Dubonis, 2001, p. 791–792). Savitą dubenuotųjų akmenų paplitimą, taigi ir jų plitimo būdus dviejuose skirtinguose Lietuvos regionuose, atrodo, sunku paaiškinti kitaip, kaip tik gyventojų (šeimų) migravimu.

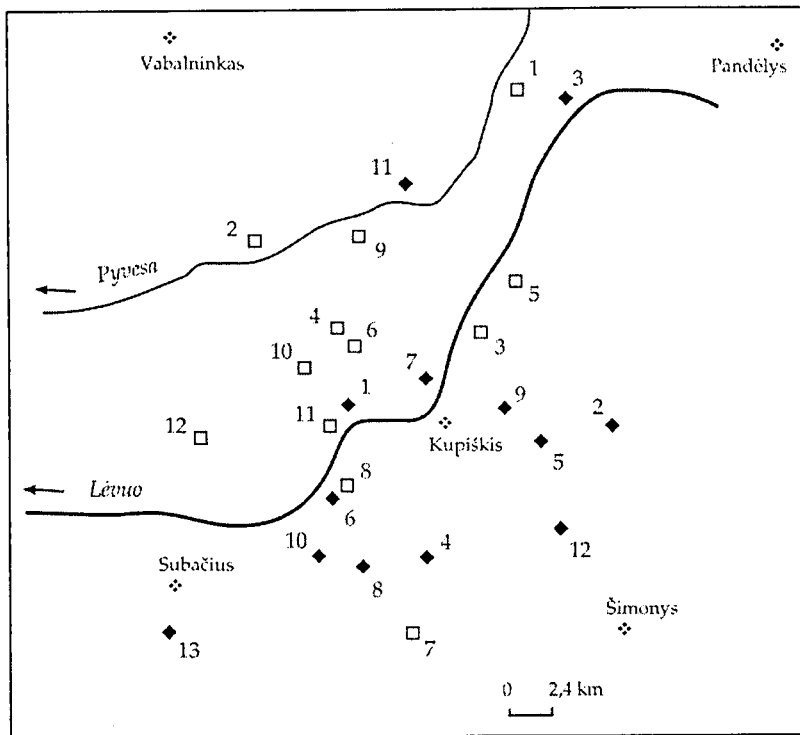
Dubenuotųjų akmenų paplitimą nepaprastai sunku paaiškinti vientisų etninių teritorinių junginių egzistavimu – jie paplitę ne visoje Žiemgalių teritorijoje, tik Pietų Žiemgaloje. Jų gausu šiaurinėje Vidurio Lietuvos kapinynų srities dalyje, tačiau visiškai nėra Kauno apylinkėse. Perspektyva sugretinti akmenų paplitimą su vėlesnių administracinių vienetų teritorijomis – ne mažiau sudėtinga.

Radviliškio r. pavyzdžiu J. Šliavas tiksliai pastebėjo, kad akmenų arealas koreliuoja su XVI a. Upytės pavieto vakarine riba (Šliavas, 1996b, p. 174), tačiau jis nenurodė, jog gretimas Kėdainių r. pateikia visiškai priešingą vaizdą. Iš esmės geografiniai duomenys yra kur kas labiau komplikuoti, negu gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio.

Nepretenduojant į galutinę nuomonę apie akmenų su dubenimis paplitimą tenka konstatuoti, jog Vidurio Pietų Lietuvoje rytinė akmenų su smailiadugniais dubenimis riba sutampa su Nevėžio upe, taigi tikrai yra Žemaičių seniūnijos, o ne XVI a. Vidurio Upytės pavieto teritorijoje (žr.: Lietuvos, 2001, p. 16–17, 18). Vidurio Šiaurės Lietuvoje atvirkščiai – vakarinė dubenuotųjų akmenų riba atitiktų vakarinę XVI a. Vidurio Upytės pavieto ribą. Šiaulių paviete, Žemaitijoje, tokių akmenų mažai. Tenka pripažinti, kad šią padėtį koreguoja pastaraisiais metais vis augantis dubenuotųjų akmenų skaičius Joniškio r. ribose (žr. Vasiliauskas, 2004a, žemėl.). Tačiau vėliau gali paaiškėti, kad Joniškio ir Žagarės apylinkės iki 1566 m., kuomet nustatyta Upytės ir Šiaulių pavieta siena, buvo būtent rytinio kaimyno įtakoje.

Dažnai konstatuojamas, tačiau lig šiol neištyrinėtas Lietuvos Žiemgalos teritorijos apgyvendinimas XV–XVI a. (Jarockis, 2003; Dubonis, 2004, p. 90) suponuoja prielaidą, jog dubenuotųjų akmenų telkiniai Pasvalio,

⁹ 2004 m. rudenį KPC ekspedicijai vienas Pakruojo r. gyventojas, prie namų turintis dubenuotąjį akmenį, dar teigė, kad akmenį brangina ir jo nė už ką neparduosiąs senienų rinkėjams, nes namus ištiksianti nelaimė (M. Samulionytės informacija, už kurią autorius dėkoja).

13 pav. Kupiškio apylinkės. XVI–XVII a. kapinynai, datuojami pagal monetas (pagal E. Ivanauską, 2001) (◆): 1. Buivėnai; 2. Čivai; 3. Elniškiei; 4. Karaliūniškis; 5. Kuosėnai; 6. Noriūnai; 7. Paketuriai; 8. Paprūdžiai; 9. Plundakai; 10. Radžiūnai; 11. Žiliai (tiksliau nedatuojami naujųjų laikų kapinynai); 12. Papiliai; 13. Vėveliškis. Akmenys su smailiadugniais dubenimis (pagal V. Vaitkevičių, 2004) (duomenys neskelbti) (□): 1. Alizava (Tekliampolis); 2. Antašava; 3. Bagdonys; 4. Didžprūdėliai; 5. Jutkonys; 6. Keršuliškiai; 7. Morkūniškis; 8. Noriūnai; 9. Rudikai; 10. Varniškiei; 11. Vasalava; 12. „Tarp Oniūnų ir Lukonių“. V. Vaitkevičiaus brėž.

Kupiškio, Jonišio apylinkėse, Linkuvos–Žeimelio ruože yra gyventojų (šeimų) migravimo iš Vidurio Pietų Lietuvos (istorinės Upytės žemės, didžiąja dalimi lokalizuojamos į vakarus nuo Nevėžio – Zabiela, 2004) rezultatas. Ten įkurtų miestelių su bažnyčiomis chronologija: 1) 1476 m. Lygumai... 3) 1497 m. Pasvalys... 6) 1503 m. Linkuva... 8) 1511 m. Grūžiai... 15) 1540 m. Žeimelis; 16) 1542 m. Plonėnai (Kiaupa, 2004, p. 66)¹⁰ verčia manyti, kad šis procesas galėjo prasidėti baigiantis karui su kryžiuočiais arba netrukus po jo. Tokiam datavimui svarbus ir faktas, jog kai kurie dubenuotieji akmenys „kirto“ LDK–Livonijos sieną, pirmą kartą pažymėtą 1426 m. (žr.: Salys, 1930, p. 82–86, žemėl.).

Žeimelio apylinkėse akmenų su smailiadugniais dubenimis paplitimas, koreliuojantis su vėlyvojo geležies amžiaus paminklų, visų pirma kapinynų, geografija (Šliavas, 1985, žemėl.), rodo, jog Žiemgalos kultūriniame kraštovaizdyje galima aptikti tęstinumą

požymių tarp vėlyvajame geležies amžiuje ir viduramžių laikotarpiu apgyvendintų rajonų. Matyt, sukultūrintų vietovių žymės apskritai miškingame regione ilgai išlikdavo (plg. Jarockis, 2003, p. 12–13; Vasiliauskas, 2004a).

Kupiškio apylinkėse visi XVI–XVII a. pagal monetų radinius datuojami kapinynai koreliuoja su dubenuotųjų akmenų paplitimu (13 pav.).

Mūšos aukštupio giriose užfiksuoti paminklai savo ruožtu iliustruoja vėlyvajame geležies amžiuje prasidėjusią ir iki XX a. užsitęsusią šio rajono kolonizaciją (14 pav.).

Faktas, jog akmenys su smailiadugniais dubenimis netolygiai pasiskirsto XV–XVI a. naujai ar pakartotinai apgyvendintose Šiaurės Lietuvos vietovėse (pavyzdžiui, nepaplito apie Biržus, Panevėžį, Rokiškį), verčia manyti, kad šiame procese dalyvavo ne vien istorinės Upytės, bet ir kitų administracinių-teritorinių vienetų atstovai, kuriems nebuvo būdingas šiame straipsnyje nagrinėtų dubenuotųjų akmenų naudojimas. Kaip migracinės teorijos kontekste reikėtų vertinti Utenos krašto gatviniuose kaimuose paplitusius akmenis su

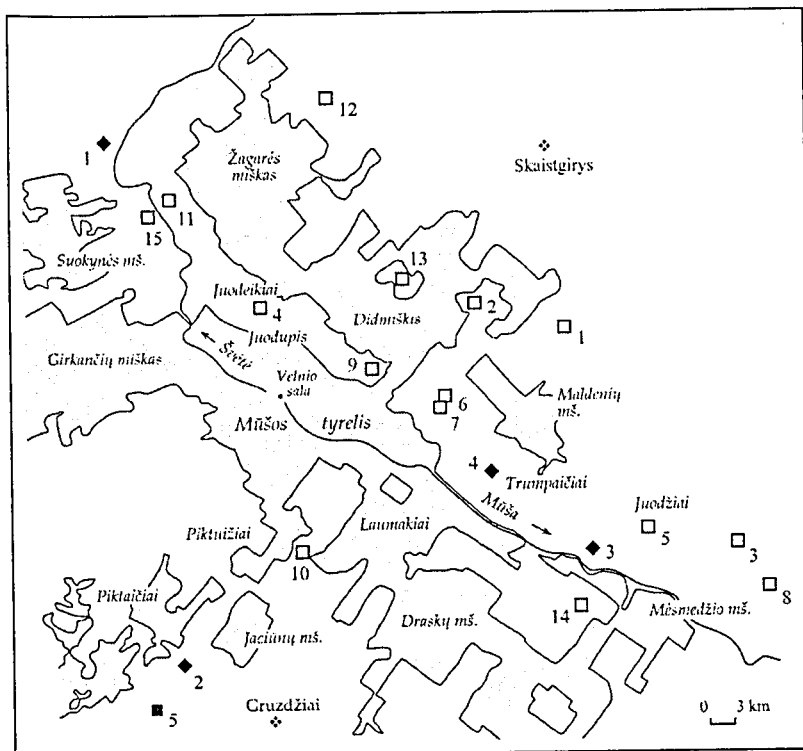
smailiadugniais dubenimis, lieka neaišku. Sekant išdėstytu požiūriu reikėtų, kad viena iš migracijos kryptų (lieka nežinomos jos politinės, socialinės ar ekonominės priežastys) iš Vidurio Pietų Lietuvos vedė ir į Utenos apylinkes. Tačiau tam pagrįsti ar paneigti dar reikalingi nuodugnūs regioniniai tyrinėjimai.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Akmenų su smailiadugniais dubenimis istorija yra nepaprastai intriguojanti. Kartu ji unikali lietuviška, nes nepasikartoja jokiame kitame kaimyniniame krašte. Čia glūdi dvasinės kultūros paslaptys, bet joms įminti reikia daugelio šaltinių bei tyrėjų talento.

Iš atlikto tyrimo rezultatų tampa aišku, kad prieš du dešimtmečius habil. dr. V. Urbanavičiaus suformuluota hipotezė apie akmenis su smailiadugniais dubenimis kaip

¹⁰ Taip pat, matyt, ir Senoji Žagarė, 1495 m., Joniškis – tarp 1526 ir 1545 m. (Jarockis, 2003, p. 14).

14 pav. Mūšos aukštupio girios. Akmenys su smailiadugniais dubenimis (pagal E. Vasiliauską, 2004a) (□): 1. Bilžiai; 2. Endriškiai; 3. Gataučiai; 4. Juodeikiai; 5. Juodžiai; 6–7. Mančiai; 8. Ivoškiai; 9. Ročkiai; 10. Saveikiai; 11. Tarbučiai; 12. Veršiai; 13. Žeimiai; 14. Žmirkliai; 15. Žukančiai.

Vėlyvojo geležies amžiaus kapinynai (◆): 1. Martyniškiai; 2. Norvaišiai; 3. Rudiškiai; 4. Trumpaičiai. Piliakalnis (■): 5. Šiupyčiai. *V. Vaitkevičiaus brėž.*

ypatingus namų aukurus, susijusius su *Pagirnių* kultu, tvirtėja ir įgyja naujų argumentų.

Atlikta dubenuotųjų akmenų formos bei formos ir dubens santykio analizė rodo, jog apdirbimo žymių turintys dubenuotieji akmenys buvo pagaminti kaip kertiniai (kampiniai pamatų). Dubuo tokiu atveju būdavo vidinėje pastato pusėje.

Šios išvados, koreliuojančios su A. J. Greimo tyrinėjimų duomenimis, teikia pagrindą manyti, kad akmenys su smailiadugniais dubenimis buvo namuose, gimnų kampe, įrengtų šventų buveinių arba šeimyninių altorių elementai. Čia buvo garbinama deivė Žemyna ir dievas išlikusiu epitetiniu vardu – Pagirmis. Saktmėse šių dievų bruožus absorbavo Aitvaras, o tai iš dalies lėmė, kad akmenys su smailiadugniais dubenimis, pamiršus jų paskirtį, patys imti vadinti gimnomis. Klausimas, kam buvo skirti dubenys kertėse, lieka atviras. Yra pagrindo manyti, kad juose buvo laikoma ypatinga / šventa žemė.

Dubenuotųjų akmenų paplitimas verčia manyti, kad ši tradicija nebuvo būdinga kuriam nors etnosui ar vieno administracinio vieneto gyventojams. Gali būti, kad

baigiantis karui su kryžiuočiais arba tuoj po jo gyventojai iš Vidurio Pietų Lietuvos, kuriems buvo būdinga akmenų su smailiadugniais dubenimis tradicija, ėmė keltis į šiaurę ir gerokai toliau rytų kryptimi, kur pasiekė net Utenos apylinkes. Tokie akmenų paplitimo arealai, kokie žinomi šiandien, susiformavo laikotarpiu iki valakų reformos XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje.

Artimiausių tyrimų uždaviniais laikytini: neatidėliotina dubenuotųjų akmenų inventorizacija ir detalūs regioniniai tyrinėjimai ten, kur jau užfiksuoti dideli dubenuotųjų akmenų telkiniai.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Baliński M., 1886 – Starożytna Polska. Warszawa, 1886. T. 4. (1 leid. – 1846 m.).

Baltų, 2001 – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. XVI amžius. Sudarė N. Vėlius. Vilnius, 2001. T. 2.

Butkevičius I., 1961 – Nauji duomenys apie XVIII a. žemaičių valstiečių pastatus // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1961. T. 3, p. 158–172.

Cornerstone, 2000 – [Be aut.] Cornerstone // Britannica CD 2000 Deluxe [Interaktyvi].

Černiauskas M., 1972š – Vaidulonių dubenuoto akmens archeologinių tyrinėjimų dienoraštis. Vilnius, 1972 // LIIR F.1. Nr. 343.

Daunys S., 1970 – Dubenuotieji akmenys // Švyturys. 1970. Nr. 9, p. 30.

Dubonis A., 2001 – Žemėvalda // Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai. Vilnius, 2001, p. 785–795.

Dubonis A., 2004 – Žiemgalių imigrantai Lietuvoje (XIII a. pabaiga) // Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas. Vilnius, 2004, p. 87–90.

Dundulienė P., 1982 – Lietuvių etnografija. Vilnius, 1982.

Gimbutas J., 1960 – [Pamatas Lietuvos kaimo statyboje] // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1960. T. 21, p. 448.

Greimas A. J., 1990 – Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones. Vilnius–Chicago, 1990. (Vert. į anglų kalbą: Greimas A. J. Of gods and men: studies in Lithuanian mythology. Translated by M. Newman. Bloomington, 1992).

Jarockis R., 2003 – Lietuviškosios Žiemgalos dalies

apgyvendinimo raida XIII–XVI amžiuje // Lietuvos archeologija, 2003. T. 24, p. 9–16.

Johansons A., 1964 – Der Schirmherr des Hofes im Volksglauben der Letten. Studien über Orts-, Hof- und Hausgeister. Stockholm, 1964.

Jurginis J., 1962 – Baudžiaivos įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962.

Jurginis J., 1978 – Lietuvos valstiečių istorija (nuo seniausių laikų iki baudžiaivos panaikinimo). Vilnius, 1978.

Ivanauskas E., 2001 – Monetos ir žetonai Lietuvos senkapiuose 1387–1850 m. Vilnius, 2001.

Kiaupa Z., 2004 – Upytės miestiečių gyvenviečių tinklo formavimasis XV a.–XVI a. pirmojoje pusėje // Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų. Panevėžys, 2004, p. 57–69.

Končius I., 1934š – Prof. I. Končiaus ir arch. Vl. Švilpo etnografinė ekspedicija 1934 m. Zarasų ir Utenos apskr. [Ataskaita] // ČDM, neinv.

Kryževičius V., 1991 – Joniškis senovėje // Sidabrė. Joniškis, 1991-07-06, p. 2.

Kuncevičius A., 1983a – Archeologijos paminklų sąrašą tikslinant // Muziejai ir paminklai. Vilnius, 1983. Nr. 5, p. 62–66.

Kuncevičius A., 1983b – Dėl akmenų su smailiadugniais dubenimis paskirties // Archeologinės ir numizmatinės medžiagos komplektavimas ir konservavimas. Vilnius, 1983, p. 41–42.

Latviešu, 1940 – Latviešu tautas ticējumi. Rīga, 1940. T. 1.

Lebedys J., 1976 – Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime. Vilnius, 1976.

Lietuvos, 2001 – Lietuvos istorijos atlasas. Vyr. redaktorius P. Gaučas. Vilnius, 2001.

Matulis R., 1990 – Istoriniai akmenys. Vilnius, 1990.

Mažulis A., 1937 – Dusetų krašto statyba ir jos papročiai // Gimtasai kraštas. Šiauliai, 1937. Nr. 1, p. 1–17.

Salys A., 1930 – Die žemaitischen Mundarten. Geschichte des žematischen Sprachgebiets. Kaunas, 1930. (Atspausda iš: Tauta ir Žodis. Kaunas, 1930. T. 6).

Stapulionis A., 1974š – Dubenėti akmenys Pasvalio rajone. Pasvalys, 1974 // LIIR F.1. Nr. 507.

Šapaitė A., 2004 – Archeologiniai tyrinėjimai Joniškio mieste // Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas. Vilnius, 2004, p. 48–53.

Šiaurės, 1985 – Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos. Vilnius, 1985.

Šliavas J., 1985 – Žeimelio apylinkės. Kultūros ir švietimo apybraiža. Kaunas, 1985.

Šliavas J., 1996a – Aukų akmuo prie Linkuvos? // Žiemgalių pėdsakais. Vilnius, 1996, p. 67–70.

Šliavas J., 1996b – Kokioms dievybėms vis dėlto buvo skirti dubenėtieji akmenys? // Žiemgalių pėdsakais. Vilnius, 1996, p. 173–174.

Tarasenka P., 1928 – Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928.

Tarasenka P., 1958 – Pėdos akmenyje (Lietuvos istoriniai akmenys). Vilnius, 1958.

Treškevičius J., 1979š – Dubenuoti akmenys (I dalis). Pakruojis, 1979 // LIIR F.1. Nr. 117.

Urbanavičius V., 1972 – Dubenuotų akmenų paslaptis // Mokslas ir gyvenimas. 1972. Nr. 2, p. 16–19.

Urbanavičius V., 1972š – Senovės lietuvių spėjamo kulto vietų kasinėjimai [1971–1972]. Vilnius, 1972 // LIIR F.1. Nr. 351.

Urbanavičius V., 1977 – Senųjų tikėjimų reliktai Lietuvoje XV–XVII a. (4. Pagoniškos šventvietės XVI–XVII a.) // MADA. Vilnius, 1977. Nr. 3, p. 79–89.

Urbanavičius V., 1977š – Žvalgomieji kasinėjimai Anykščių, Utenos, Kaišiadorių, Šilalės rajonuose [1976–1977]. Vilnius, 1977 // LIIR. F.1. Nr. 679.

Urbanavičius V., 1985 – Šliauziojanti dievybė // Mokslas ir gyvenimas. 1985. Nr. 7, p. 13–14.

Urtāns J., 1994 – Latvijas kultakmeņi ar konisku dobumu // Arheologija un etnogrāfija. Rīga, 1994. T. 17, p. 108–111.

Vaitkevičius V., 1998 – Akmenys su plokščiadugniais dubenimis Lietuvoje ir Latvijoje // Lietuvos archeologija, 1999. T. 18, p. 227–241.

Vaitkevičius V., 2001 – Šventvietės, mitologinės vietovės, mitologiniai akmenys // Utenos krašto enciklopedija. Vilnius, 2001, p. 74–86.

Vaitkevičius V., 2003 – Alkai. Baltų šventviečių studija. Vilnius, 2003.

Vasiliauskas E., 2004a – Ar buvo Sidabrės žemė? // Sidabrė. Joniškis, 2004-11-27, p. 8.

Vasiliauskas E., 2004b – Atsitiktinumas ar dėsningumas? // Voruta, 2004-11-27, p. 9.

Vitkus J., 1925 – „Dubenoti“ akmenys // Lietuva. Kaunas, 1925-02-10, p. 3–4.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1976š – Puodžių km. (Mackėnų apyl., Utenos raj.) dubenuoto akmens tyrinėjimai. Vilnius, 1976 // LIIR F.1. Nr. 516.

Zabiela G., 1987š – Archeologijos paminklų žvalgymas Anykščių, Kretingos, Molėtų, Prienų, Raseinių, Širvintų, Telšių, Ukmergės, Utenos, Varėnos ir Zarasų rajonuose 1987 m. // LIIR F.1. Nr. 1376.

Zabiela G., 1995 – Apie Griūčių kaimą ir akmenis su dubenimis // Mūsų kraštas. 1995. Nr. 1, p. 144–146.

Zabiela G., 2004 – Upytės žemė II tūkstantmečio pirmojoje pusėje // Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų. Panevėžys, 2004, p. 29–34.

Историко, 1985 – Историко-этнографический атлас Прибалтики. Земледелие. Вильнюс, 1985.

Описание, 1870 – Описание Жмудской земли в 1554 г. // Археологический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси. Вильна, 1870. T. 8.

SANTRUMPOS

ČMD – M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyrius

KPC – Kultūros paveldo centras

LII ES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas

LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas

LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas

MADA – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai.

A serija

MMT – Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba

STONES WITH NARROW-BOTTOMED BOWLS

Vykintas Vaitkevičius

Summary

The article tackles stones with narrow-bottomed (otherwise-tapered) bowls and develops the hypothesis initiated by Habil. Dr. V. Urbanavičius to state that these stones were peculiar altars of homesteads related to the cult of grass-snakes kept at home. The records of Jesuits' missions of the 17th–18th c., as well as folklore sources provide some information on the subject.

This story is extremely mystifying. As well as Lithuanian in a unique way, since it does not echo in any other neighboring country. Paradoxical as it is, however, during last three decades no basis for preservation and investigation of stones with tapered bowls was created. In the soviet period tens of such stones were brought away, buried or split in the course of land reclamation campaign (Fig. 1). The situation is changing, but very slowly: in 1996–2004 only 21 stone was introduced into the Register of Monuments.

The current number of stones with tapered bowls basing on preliminary data ranges from 400 to 450 (including destroyed specimens). They are spread in two main regions. One region covers the Middle Lithuania – the border of South Latvia. The other one represents the Utena land (Fig. 4). Stones are also recorded in the periphery of these areas.

This article is based on the analysis of 142 stones with tapered bowls. The originality of the article lies in the fact that the research is for the first time focused not on technique of bowl making and shape of bowls, but on shape of stones (Fig. 5). The performed analysis of stone shape and that of stone – bowl shape ratio showed that the stones with bowls having marks of processing were made as corner stones for dwellings.

The corner stones are important both in a structural and symbolic sense. The tradition survived to date to put solemnly or even to sanctify the corner stones. This custom is well known in the Lithuanian culture as well. The bowl in the corner stone usually was directed to the inner side of building (see Fig. 10 for a specimen of stone used for the same purpose in the 19th c.).

These conclusions correlate with the data of investigations performed by A. J. Greimas and imply that in the dwellings the stones with tapered bowls were elements of the “family altar” equipped in the place allotted to the edgestone (usually in the northern side of the dwelling, see Fig. 11). Here the family worshipped goddess Žemyna and god Pagirnis (only his epithet survived meaning “that under the edgestone”). In the stories the brownie (Mrs.) absorbed the traits of these two gods. The question remains unanswered: for what purpose the bowls were kept in the corners: for offering, for cupping grass-snakes' milk or for keeping special holy earth.

The spreading of stones with tapered bowls (Fig. 4) forces to think that this tradition was not typical to population of a certain ethnos or an administrative entity. It may be that pending the end of the Teutonic wars or after them (the first half – the middle of the 15th c.) population started moving northwards or yet farther to the east up to the environments of Utena. The presently known areas of stones formed during the period until the Valakai reform (in the middle – the second half of the 16th c.).

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Two stones with tapered bowls as being brought away from the Mančiai field for destruction. In about 1970–1975 (The collection of the Joniškis Historian and Cultural Museum).

Fig. 2. Mantviliškis (Kėdainiai district) stone with tapered bowl during the archaeological investigations. 1971 (LIIR ng. 32831).

Fig. 3. Potsherds in the place of the Ratkūnai (Pasvalys district) stone brought to the Museum of Atheism. 1971 (LIIR ng. 32888).

Fig. 4. Schematic map of stones with tapered bowls. The biggest concentrations of stones: a – Joniškis, Juodeikiai (not less than 30 recorded stones); b – Baisogala, Rozalimas,

Sidabravas, Šeduva (not less than 70 stones); c – Linkuva, Pašvitinys, Žeimelis (not less than 40 stones); d – Joniškėlis, Daujėnai, Pasvalys, Pumpėnai (not less than 75 stones); e – Dotnuva, Surviliškis (not less than 15 stones); f – Daugailiai, Kuktiškės, Leliūnai, Saldutiškis, Sudeikiai, Tauragnai, Utena, Užpaliai, Vyžuonos (not less than 90 stones). The circles mark the locations where single stones with tapered bowls were recorded.

Fig. 5. Shapes of stones with recorded.

Fig. 6. Pelaniškiai (Pakruojis district) stone with tapered bowl brought into B. Marcinkevičius' homestead from the Gegiedžiai fields.

Fig. 7. Žeimelis (Pakruojis district). The stone with tapered bowl brought at the J. Šliavas secondary school.

Fig. 8. Pasvalys. The stone with tapered bowl brought to the A. Stapulionis Museum of Edgestones and Altars.

Fig. 9. Stone with tapered bowl found in 2004 in the Old Town of Joniškis, Žemaičių Street 9.

Fig. 10. Fragment of foundation with corner stone with bowl from the homestead investigated in Vaiduloniai, the Radviliškis district. 1972 (LIIR F. 1 No. 528, p. 34).

Fig. 11. 1. Plan of the dwelling of 1760 in Semigallia: a) Grinding room; a) Boxroom; c) Porch; d) Chimney room; e) Room for hired men; f) Masters' room (according to: Историко, 1985, Fig. 114). 2. Plan of the dwelling of the 18th c. in Samogitia: 1) Porch; 2) Small porch; 3) Chimney

room; 4) Boxroom; 5) Dwelling room; 6) The second dwelling room; 7) *Pryšiminkė*; 8) Small dwelling room (according to: Butkevičius, 1961, p. 162).

Fig. 12. Chapel of the Kurmaičiai (Linksmėnai) cemetery. The stone with bowl at the entrance, on the right.

Fig. 13. Environments of Kupiškis. The cemeteries of the 16th–17th centuries dated back by coins (according to E. Ivanauskas, 2001) (◆): 1. Buivėnai; 2. Čivai; 3. Elniškiiai; 4. Karaliūniškis; 5. Kuosėnai; 6. Noriūnai; 7. Paketuriai; 8. Paprūdžiai; 9. Plundakai; 10. Radžiūnai; 11. Žiliai; (the cemeteries of new times not dated back more precisely): 12. Papiliai; 13. Vėveliškis.

The stones with tapered bowls (according to V. Vaitkevičius) (□): 1. Alizava (Tekliampolis); 2. Antašava; 3. Bagdonys; 4. Didžprūdėliai; 5. Jutkonys; 6. Keršuliškiai; 7. Morkūniškis; 8. Noriūnai; 9. Rudikai; 10. Varniškiiai; 11. Vasalava; 12. „Between Oniūnai and Lukoniai“.

Fig. 14. Forests of the upper reaches of the Mūša River. The stones with tapered bowls (according to E. Vasiliauskas, 2004a) (□): 1. Bilžiai; 2. Endriškiai; 3. Gataučiai; 4. Juodeikiai; 5. Juodžiai; 6–7. Mančiai; 8. Ivoškiai; 9. Ročkiai; 10. Saveikiai; 11. Tarbučiai; 12. Veršiai; 13. Žeimiai; 14. Žmirkliai; 15. Žukančiai.

The cemeteries of the Late Iron Age (◆): 1. Martyniškiiai; 2. Norvaišiai; 3. Rudiškiai; 4. Trumpaičiai. Piliakalnis (■): 5. Šiupyliai.